

Adam Miodowski

(Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Historyczno-Socjologiczny)

Uwagi do książki: Małgorzata Dajnowicz, *Poglądy ideowe i działalność polityczna elit (nie)prowinencyjnych Narodowej Demokracji zachodniej części województwa białostockiego (1919–1939)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2015, ss. 293

Przed 1989 rokiem historia obozu narodowo-demokratycznego była marginalizowana przez historiografię polską. W mniejszym stopniu przez emigracyjną¹ w większym przez krajową. W Polsce Ludowej jedynie Roman Wapiński² regularnie podejmował tę tematykę. Obok fundamentalnej monografii *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej* spod pióra tego badacza wyszły także biografia Romana Dmowskiego oraz rozprawa *Narodowa Demokracja w walce o władzę i „rząd dusz” w latach 1926–1939*. Chronologicznie pierwszą jego książką poświęconą tej tematyce, choć ukazującą działalność ugrupowania jedynie w perspektywie regionalnej, była *Narodowa Demokracja na Pomorzu w latach 1920–1939*.

Publikacją o działalności endecji na Pomorzu Wapiński zapoczątkował w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku badania nad terenowymi strukturami obozu narodowo-demokratycznego. Niemal równolegle ukazało się opracowanie Mariana Orzechowskiego³ *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku (do 1918 roku)*, a tę krótką serię zamknęła praca Jerzego Marczewskiego⁴ *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*. Po kilkunastu latach nieobecności tematyki

¹ Z ważniejszych publikacji emigracyjnych za reprezentatywne należy uznać dla historiografii emigracyjnej prace takich autorów, jak: J. Giertych, *Polski obóz narodowy*, Wydano nakł. aut., Londyn 1977; S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, „Myśl Polska”, Londyn 1964; S. Jackowski, *Roman Dmowski i jego droga do Niepodległości*, „Poldom”, Londyn 1980. W połowie lat 80. XX w. w Londynie ukazała się praca gdańskiego historyka solidarnościowego: A. Hall, *Dziedzictwo Narodowej Demokracji*, „Myśl Polska”, Londyn 1985.

² R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980; tegoż, *Narodowa Demokracja w walce o władzę i „rząd dusz” w latach 1926–1939*, Wrocław 1980; tegoż, *Narodowa Demokracja na Pomorzu w latach 1920–1939*, Gdańsk 1964; tegoż, *Roman Dmowski*, Lublin 1988.

³ M. Orzechowski, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku (do 1918 roku)*, Wrocław 1965.

⁴ J. Marczewski, *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*, Warszawa 1967.

endeckiej w krajowym obiegu naukowym dopiero na początku lat osiemdziesiątych XX wieku na fali „solidarnościowego karnawału” wydane zostały nakładem Niezależnej Oficyny Wydawniczej materiały źródłowe pod redakcją Barbary Toruńczyk⁵ *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego” 1895–1905*, a przez Wydawnictwo Młodej Polski *Rozważania o nacjonalizmie* Wojciecha Wasiutyńskiego⁶. Dobrym przykładem rzetelnego opracowania biograficznego przybliżającego nieco zapomnianą postać jednego z liderów Narodowej Demokracji jest dwutomowa praca Teresy Kulak⁷ *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Biografia polityczna*. U schyłku Polski Ludowej na rynek wydawniczy trafiła powstała na bazie rozprawy doktorskiej Krzysztofa Kawalca⁸ książka *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*.

Renesans zainteresowania historią obozu narodowo-demokratycznego w pełni ujawnił się dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Serię publikacji otworzyła książka Tadeusza Wolsza⁹ *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*. Kolejną była praca Olafa Bergmanna¹⁰ *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*. Szerzej do problematyki stosunku narodowych demokratów wobec innych grup etnicznych podszedł Grzegorz Radomski¹¹ publikując książkę *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*. Do analizy stanowiska endecji wobec Żydów powrócił Mieczysław Sobczak¹² w rozprawie *Narodowa Demokracja wobec kwestii żydowskiej na ziemiach polskich przed I wojną światową*. Albert S. Kotowski¹³ w książce *Narodowa Demokracja wobec nazizmu i Trzeciej Rzeszy* tematem swoich rozważań uczynił z kolei problem stanowiska polskich nacjonalistów wobec narodowego socjalizmu. Wzajemnymi relacjami endecji z hierarchią kościelną

⁵ *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego” 1895–1905*, wybór, wstęp i oprac. B. Toruńczyk, Warszawa 1981.

⁶ W. Wasiutyński, *Rozważania o nacjonalizmie*, Gdańsk 1981.

⁷ T. Kulak, *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Biografia polityczna*, t. 1–2, Wrocław 1984.

⁸ K. Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*, Warszawa 1989. Ten sam autor idąc w ślady prof. R. Wapińskiego zmierzył się z biografią przywódcy Narodowej Demokracji – K. Kawalec, *Roman Dmowski*, Warszawa 1996.

⁹ T. Wolsza, *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*, Warszawa 1992.

¹⁰ O. Bergmann, *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*, Poznań 1998.

¹¹ G. Radomski, *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2001.

¹² M. Sobczak, *Narodowa Demokracja wobec kwestii żydowskiej na ziemiach polskich przed I wojną światową*, Wrocław 2007.

¹³ A. S. Kotowski, *Narodowa Demokracja wobec nazizmu i Trzeciej Rzeszy*, Toruń 2006.

zajęła się w ostatnim czasie Ilona Zaleska¹⁴ w rozprawie *Kościół a Narodowa Demokracja w Królestwie Polskim do wybuchu I wojny światowej*.

Odrebnym nurtem badań nad aktywnością polityczną narodowych demokratów pozostaje ich działalność na gruncie regionalnym. W tej grupie na uwagę zasługują ustalenia Piotra Świercza¹⁵, który kontynuując badania Orzechowskiego opublikował w 1999 roku monografię *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*. Specyfiką funkcjonowania środowisk endeckich w rejonach mniej zurbanizowanych zajęła się Ewa Maj¹⁶ w książce *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928*. W wymiarze terytorialno-chronologicznym za jej uzupełnienie można uznać pracę Adriana Tyszkiewicza¹⁷, *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*. O początkach aktywności narodowych demokratów na Kresach południowo-wschodnich pisał Adam Wątor¹⁸ w pracy *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*. Dopełnienie obrazu aktywności endeków na Kresach, w tym przypadku północno-wschodnich znaleźć można w monografii Przemysława Dąbrowskiego¹⁹ *Narodowa Demokracja byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studium z zakresu myśli politycznej i działalności obozu narodowego na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1897–1918*.

W kontekście ostatniej z przywołanych publikacji warto zauważyć, że w dorobku polskiej historiografii nadal nie ma opracowania podejmującego kompleksowo temat aktywności narodowych demokratów w centrum decyzyjnym państwa carów nad Newą. Lukę tę tylko w niewielkim stopniu wypełnia monografia książkowa Zygmunta Łukawskiego²⁰ *Koło polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej*. Niewiele więcej wiemy też o poczynaniach narodowych demokratów nad Dunajem²¹ i nad Sprewą²². Luki tej nie wypełnił rzecz jasna Szczepan Wierzcho-

¹⁴ I. Zaleska, *Kościół a Narodowa Demokracja w Królestwie Polskim do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 2014.

¹⁵ P. Świercz, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1999.

¹⁶ E. Maj, *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928*, Lublin 2002. O lubelskim środowisku endeckim mowa jest też w rozprawie: R. Dobrowolski, *Akademicka młodzież obozu narodowego w Lublinie w latach 1919–1939*, Toruń 2006.

¹⁷ A. Tyszkiewicz, *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*, Kraków 2004.

¹⁸ A. Wątor, *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2002.

¹⁹ P. Dąbrowski, *Narodowa Demokracja byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studium z zakresu myśli politycznej i działalności obozu narodowego na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1897–1918*, Kraków 2010.

²⁰ Z. Łukawski, *Koło polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej*, Wrocław 1967. Nieliczni współcześni badacze podejmujący tematykę poczynania endeków poza krajem nie wychodzą w swych rozważaniach poza ramy artykułów monograficznych. Przykładowo A. Miodowski, *Konflikt pomiędzy liberalnymi, a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej*, „Studia Podlaskie” 2006, t. XVI, s. 41–61.

²¹ *Polacy w austriackim parlamencie*, red. W. S. Kucharski, Lublin 1997.

²² W tym przypadku skazani jesteśmy na stenogramy posiedzeń parlamentarnych i protokoły zebrań Koła Polskiego – *Protokoły posiedzeń Koła Polskiego w Berlinie*, oprac. i wstępem opatrzył Z. Grot, Poznań 1956.

sławski²³ w rozprawie *Elity polskiego ruchu narodowego w Poznańskim i w Prusach Zachodnich w latach 1850–1914*. Autor ukazał bowiem przede wszystkim uwarunkowania rozwoju zaplecza społecznego endecji na zachodnich krańcach Polski. Analogiczne zainteresowania, choć uwzględniające tylko Wielkopolskę, ujawniły się w publikacji Henryka Lisiaka²⁴ *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*. Powiązaniem narodowych demokratów ze strukturami kościelnymi (na przykładzie mazowieckim) zajął się Andrzej Dwojnych²⁵ w rozprawie *Endecja na Mazowszu Północnym a Kościół katolicki 1898–1939*. Proces powiększania bazy społecznej ugrupowania Dmowskiego na południowym Podlasiu zobrazował Mariusz Bechta²⁶ w monografii *Narodowo radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918–1939*.

Przegląd stanu badań nad szeroko pojętą tematyką endecją prowadzić musiał do niedawna do wniosku, że ostatnim regionem kraju, gdzie o aktywności narodowych demokratów wciąż niewiele było wiadomo pozostawało pogranicze podlasko-mazowieckie. Piszę o tym w czasie przeszłym bowiem pod koniec 2015 roku nakładem Wydawnictwa Neriton ukazała się monografia Małgorzaty Dajnowicz zatytułowana *Poglądy ideowe i działalność polityczna elit (nie)prowincojnalnych Narodowej Demokracji zachodniej części województwa białostockiego (1919–1939)*.

Autorka od lat związana pozostaje zawodowo z Instytutem Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, w którym kieruje Zakładem Ruchów Społecznych i Politycznych. W dorobku naukowym posiada ponad 100 publikacji w języku polskim, francuskim, rosyjskim i angielskim. Pełni też funkcję redaktor naczelnej „Czasopisma Naukowego Instytutu Studiów Kobięcych”.

Przegląd wcześniejszych publikacji Małgorzaty Dajnowicz dowodzi, że starym przygotowawała się do podjęcia tego tematu. Obok monografii książkowej *Orientacje polityczne ludności polskiej północno-wschodniej części Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku*²⁷ opublikowała wiele artykułów i rozdziałów w monografiach²⁸, a pod jej redakcją (lub współredakcją) ukazały się dwa

²³ Sz. Wierchośławski, *Elity polskiego ruchu narodowego w Poznańskim i w Prusach Zachodnich w latach 1850–1914*, Toruń 1992.

²⁴ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006.

²⁵ A. Dwojnych, *Endecja na Mazowszu Północnym a Kościół katolicki 1898–1939*, Kraków 2008.

²⁶ M. Bechta, *Narodowo radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918–1939*, Biała Podlaska 2004.

²⁷ M. Dajnowicz, *Orientacje polityczne ludności polskiej północno-wschodniej części Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku*, Białystok 2005.

²⁸ M. Dajnowicz, *Formy działalności inteligencji polskiej w narodowych organizacjach politycznych w początkach XX wieku (na przykładzie ziem północno-wschodnich)*, [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje – ludzie – działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008, s. 577–592; też: *Program polityki narodowej na łamach „Dziennika Wileńskiego” (1906–1907). Poglądy narodowych demokratów na temat kwestii polskiej w zachodniej części imperium rosyjskiego i w polityce międzynarodowej*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, red. A. Dawi-

opracowania zbiorowe uwzględniające szeroko rozumianą tematykę endecką: *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*²⁹ oraz *Regionalne elity polityczne II i III Rzeczypospolitej*.

Podjęty przez Profesor Małgorzatę Dajnowicz temat jest bezdyskusyjnie ważny. Zagadnienie aktywności politycznej, poglądów ideowych elit w ogóle, a elit endeckich w szczególności na obszarach peryferyjnych takich, jak Białostoczczyzna, jak dotąd pozostawało niezbadane. Monografię Profesor Małgorzaty Dajnowicz uznać zatem należy za pierwszy istotny krok uczyniony na drodze wypełnienia przez historyków tej niechlubnej białej plamy.

Tytuł recenzowanej rozprawy sugeruje, że Autorka podjęła się zadania przedstawienia poglądów ideowych oraz działalności politycznej regionalnych elit Narodowej Demokracji działających w zachodnich powiatach międzywojennego województwa białostockiego³⁰. Lektura monografii potwierdza, że mamy do czynienia z opracowaniem mającym ambicję ukazać rolę regionalnych elit endeckich w procesie tworzenia struktur organizacyjnych oraz budowaniu i utrwalaniu wpływów politycznych obozu narodowego w sześciu zachodnich powiatach województwa białostockiego.

Małgorzata Dajnowicz w samym tytule rozprawy definiuje pozycję elit endeckich działających na pograniczu podlasko-mazowieckim w sposób z pozoru niejednoznaczny używając określenia „elity (nie)provincjonalne”. Lektura książki potwierdza, że zastosowanie tego typu sformułowania jest w pełni uzasadnione z racji na specyfikę ról (pozycji) jakie zajmowali w obozie narodowym działacze wywodzący się z powiatów kolneńskiego, łomżyńskiego, wysokomazowieckiego, ostrołęckiego, ostrowskiego i szczuczyńskiego. Jeśli nawet określenie to nie jest jednoznaczne to na pewno na tyle elastyczne (pojemne), by uwzględnić fakt, że ludzie ci byli z jednej strony związani, poprzez więzi środowiskowe oraz szeroką na tym terenie działalność polityczną, z prowincją, z drugiej zaś strony przez zakres swojej aktywności politycznej i upowszechniania poglądów ideowych oraz pracę polityczną, na przykład w parlamencie, czy też aktywność publicystyczną ich działalność wykraczała poza tę prowincję, sięgając przestrzeni krajowej, a czasami nawet międzynarodowej.

Obok trafnie określonego zakresu merytorycznego pracy także wybór ram terytorialnych tematu uznać należy za właściwy. Zachodnie rejony międzywojennego województwa białostockiego z racji uwarunkowań historycznych odzna-

dowicz, E. Maj, Lublin 2010, s. 151 – 162; teźże, *Działalność polityczna elit Narodowej Demokracji na Białostoczczyźnie w latach 1918–1928*, [w:] *Regionalne elity polityczne II i III Rzeczypospolitej*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2012, s. 191–213.

²⁹ *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*, red. M. Dajnowicz, M. Matusiewicz, K. Skłodowski, Suwałki–Białystok 2007.

³⁰ Z treści publikacji wynika, że chodzi o powiaty kolneński, łomżyński, wysokomazowiecki, ostrołęcki, ostrowski i szczuczyński.

czały się swoistą odrębnością i różniły w wymiarze społecznym, politycznym, wyznaniowym i etnicznym od pozostałej, zwłaszcza wschodniej części, województwa obejmującej powiaty grodzieński i wołkowyski. Przywołane w tytule recenzowanej rozprawy „zachodnie części województwa białostockiego” to obszary tożsame z północno-wschodnią częścią zaborowego Królestwa Polskiego, z gubernią łomżyńską jako centrum. Wspomniana odrębność w sferze manifestowanych w powiatach kolneńskim, łomżyńskim, wysokomazowieckim, ostrołęckim, ostrowskim i szczuczyńskim sympatii politycznych przejawiała się w postaci silnych wpływów Narodowej Demokracji obserwowanych już przed rokiem 1918, a rozwijających się i utrwalanych w latach 1919–1939. Uwzględniając powyższe uwagi należy uznać, że ewentualne poszerzenie ram terytorialnych tematu do obszaru całego województwa białostockiego mogłoby uniemożliwić realizację celów pracy. Potencjalne zniekształcenia mogłyby się ujawnić zwłaszcza przy uwzględnieniu powiatów kresowych przy ustalaniu zasięgu wpływów Narodowej Demokracji.

Pośród kluczowych celów pracy Autorka uwzględniła także podjęcie analizy strukturalnej i społeczno-zawodowej badanych kręgów elit endeckich oraz analizę programu politycznego i poglądów ideowych prezentowanych przez to środowisko w przekazie werbalnym (mówionym i pisanym). Towarzyszące wspomnianym celom pytania badawcze, które postawiła w swojej rozprawie Profesor Małgorzata Dajnowicz dotyczą m.in. kryteriów wyodrębnienia i charakterystyki grup wchodzących w skład elit endeckich, tematyki prezentowanych przez nie poglądów ideowych i politycznych, zakresu pracy organizacyjnej i jej wpływu na formowanie oraz trwałość struktur politycznych, a także form, sposobów i metod działalności politycznej, z uwzględnieniem polskich realiów lat 1919–1939.

Przy realizacji tak ambitnych celów pracy należało zadbać o właściwą strukturę (plan) pracy. Zaproponowany przez Profesor Małgorzatę Dajnowicz podział na 5 rozdziałów³¹ umożliwił ich osiągnięcie w stopniu jaki sobie założyła. Czynnikiem sprzyjającym okazało się wyodrębnienie i klarowne zdefiniowanie tytułów poszczególnych podrozdziałów oraz uwzględnienie na końcu każdego rozdziału jego syntetycznego podsumowania.

Klarowną konstrukcję rozprawy nieco burzy (zakłóca) dodany po piątym rozdziale epilog ukazujący na wybranych przykładach zarys losów elit endeckich po 1939 roku. Ta kilkudziesięciostronicowa część pracy wykracza ewidentnie poza wskazany w tytule zakres merytoryczny i ramy chronologiczne. Podjęte w epilogu wątki są obiektywnie ważne, ale powinny być uwzględnione w odrębnej rozprawie. Może kiedyś taka praca powstanie, może właśnie napisze ją Profesor Małgorzata Dajnowicz?

³¹ Uwzględniających kolejno: 1) Formowanie podstawowych struktur Narodowej Demokracji, 2) Charakterystykę elit Narodowej Demokracji, 3) Tematykę prac parlamentarnych, 4) Poglądy ideowe i polityczne oraz ich prezentację w formie publicystyki politycznej, 5) Pracę polityczną w terenie.

Opracowując temat Autorka wykorzystała bogatą bazę źródłową. Najważniejszym jej składnikiem jest dostępna w placówkach zagranicznych i krajowych dokumentacja archiwalna. Ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie wykorzystane zostało *Archiwum Zygmunta Berezowskiego* oraz *Kolekcja Bohdana Winiarskiego*. Z zasobu Państwowego Archiwum Obwodu Grodzieńskiego zespoły: *Komendy Powiatowej Policji Państwowej Powiatu Białostockiego*, *Komendy Powiatowej Policji Państwowej Powiatu Suwalskiego i Starostwa Powiatowego Suwalskiego*. Z zasobu Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie zespoły: *Młodzież Wszechpolska i Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiecth*. Z zasobu Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie zespół *Wojewódzkiego Biura do Spraw Finansowo-Rolnych w Białymstoku*. Z kolei z Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie zespół *Zarządu Żandarmerii Powiatu Suwalskiego, Augustowskiego i Sejneńskiego 1880–1917*. Z zasobu Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu zespół *II Dumi Państwowej*.

Z zasobu Archiwum Akt Nowych w Warszawie wykorzystany został *Zbiór Dokumentów Obozu Narodowego*. Z Archiwum Głównego Akt Dawnych zespół *Kancelarii General-Gubernatora Warszawskiego*. Z zasobu Archiwum Sejmowego *Kolekcja Posłów i Senatorów II Rzeczypospolitej – Wspomnienia Jana Chormańskiego*. Z Archiwum Państwowego w Białymstoku i jego łomżyńskiego oddziału zespoły: *Kancelarii Gubernatora Łomżyńskiego, Okręgowej Komisji Wyborczej do Sejmu i Senatu z 1922 r., Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego 1920–1939, Akta Miasta Łomży. Zarząd Miejski w Łomży 1917/1918–1939/1941*. Z zasobów Archiwum Państwowego w Suwałkach zespoły: *Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Suwałkach 1919–1939 i Policji Państwowej Powiatu Suwalskiego*.

Tę niezwykle bogatą podstawę źródłową recenzowanej monografii uzupełniły źródła rękopiśmienne pozyskane w polskich i zagranicznych placówkach bibliotecznych. Autorka wykorzystała ponadto imponujący zestaw publikowanych materiałów źródłowych. Są wśród nich: pisma polityczne, publicystyka polityczna, artykuły prasowe, jednodniówki, sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu, a także druki sejmowe i zestawienia statystyczne. Całość uzupełniają licznie przywoływane w rozprawie pamiętniki, wspomnienia i relacje.

Opracowując temat Profesor Małgorzata Dajnowicz uwzględniła także co zrozumiałe istotne dla badanych zagadnień monografie książkowe i artykuły monograficzne. Ich wykaz prezentuje się imponująco. Niestety, ale to już nie jej wina, tylko 14 publikacji uwzględniła w swojej treści ustalenia wprost dotyczące aktywności elit endeckich w zachodnich powiatach międzywojennego województwa białostockiego. Pozostała część prac odnosi się do innych regionów kraju i innych

kręgów endeckich elit (nie)prowinjonalnych. Uwzględnienie tych prac w bibliografii, a przede wszystkim w samej rozprawie wynika rzecz jasna z chęci (potrzeby) poszukiwania, ale bynajmniej nie eksponowania analogii i przeciwieństw pomiędzy poglądami ideowymi oraz działalnością narodowych demokratów w różnych częściach ziem polskich. Autorka generalnie więc unika narracji uwzględniającej „ogólnopolskie tło” tego co zaobserwowała (ustaliła) odnośnie działalności endecków w sześciu zachodnich powiatach województwa białostockiego. Wydaje się, że świadomie tak postępuje. Czy powinno to kogokolwiek dziwić? Uważam, że nie! Takie podejście jest konsekwencją intencjonalnego nie uwzględnienia w tytule i na liście celów pracy odwołań do „ogólnopolskiego tła”. Autorka zdecydowana jest konsekwentnie poruszać się w przestrzeni historii regionalnej. Jeśli decyduje się na porównania to czyni to w odniesieniu do sąsiednich województw o podobnej specyfice np. wileńskiego, a nie odległych regionów np. Wielkopolski.

Oceniając ilościowy i jakościowy dobór literatury tematu należy podkreślić ponadto fakt sięgnięcia przez Autorkę po liczne publikacje anglojęzyczne i skonfrontowanie w oparciu o nie ustaleń badaczy polskich i zagranicznych odnośnie roli Narodowej Demokracji w historii ziem północno-wschodnich Polski. Kluczowe w kontekście wykorzystania zachodniego piśmiennictwa wydaje się być pogłębienie refleksji nad problem nacjonalizmu i jego miejsca w poglądach ideowych i działalności elit endeckich, także tych (nie)prowinjonalnych. Niestety w recenzowanej książce kwestii tej nie poświęcono zbyt wiele miejsca, poza odeślaniami w przypisie 3 do kilku wartościowych publikacji anglojęzycznych.

Do niewątpliwych atutów recenzowanej publikacji zaliczyć należy ustalenie personaliów kręgów przywódczych Narodowej Demokracji zwłaszcza na terenie powiatu łomżyńskiego, jak też ukazanie specyfiki środowiskowej elit endeckich na pograniczu podlasko-mazowieckim. Docenić też trzeba fakt, że Autorka przeprowadziła całościową analizę publicystyki endeckiej powiązanej osobami autorów i tematyki z sześcioma zachodnimi powiatami województwa białostockiego.

Efektom analizy statystyk wyborczych stało się wytyczenie granicy strefy wpływów (sympatii wyborczych) Narodowej Demokracji w województwie białostockim. Autorka ustaliła, że blok ugrupowań wchodzących w skład obozu narodowego cieszył się największym poparciem Polaków, zamieszkujących terytoria zachodniej części województwa, ze szczególnym uwzględnieniem Łomżyńskiego, również po 1928 roku, mimo załamania się w tym czasie wpływów endecji w kraju.

Istotnym osiągnięciem jest też nakreślenie ram czasoprzestrzennych i uwarunkowań, w których przebiegał proces budowy endeckich struktur członkowsko-organizacyjnych. Warto przy tym podkreślić, że Autorka pisząc o rozwoju bazy partyjnej uwzględnia zasługi poszczególnych liderów endeckich na tym polu. Czytelnik zyskuje możliwość poznania z perspektywy „kuchni politycznej” okoliczności w jakich ujawniały się takie cechy działaczy, jak pragmatyzm Witolda

Staniszkisa, ideowość Zygmunta Berezowskiego, czy łącznie obie cechy w przypadku Kazimierza Lutosławskiego.

Podsumowując należy uznać, że recenzowana rozprawa jest wartościowym wkładem w tę część polskiej historiografii, która podejmuje tematykę dziejów ruchu narodowo-demokratycznego. Zainteresowanych tą problematyką zachęcam do lektury monografii książkowej Małgorzaty Dajnowicz zatytułowanej *Poglądy ideowe i działalność polityczna elit (nie)provincjonalnych Narodowej Demokracji zachodniej części województwa białostockiego (1919–1939)*.

Słowa kluczowe: Narodowa Demokracja, elity, poglądy ideowe, Małgorzata Dajnowicz.

Keywords: National Democracy, elite, ideological views, Małgorzata Dajnowicz.

BIBLIOGRAFIA

- Bechta M., *Narodowo radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918–1939*, Biała Podlaska 2004.
- Bergmann O., *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*, Poznań 1998.
- Dajnowicz M., *Działalność polityczna elit Narodowej Demokracji na Białostocczyźnie w latach 1918–1928*, [w:] *Regionalne elity polityczne II i III Rzeczypospolitej*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2012.
- Dajnowicz M., *Formy działalności inteligencji polskiej w narodowych organizacjach politycznych w początkach XX wieku (na przykładzie ziem północno-wschodnich)*, [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje – ludzie – działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008.
- Dajnowicz M., *Orientacje polityczne ludności polskiej północno-wschodniej części Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku*, Białystok 2005.
- Dajnowicz M., *Program polityki narodowej na lamach „Dziennika Wileńskiego” (1906–1907). Poglądy narodowych demokratów na temat kwestii polskiej w zachodniej części imperium rosyjskiego i w polityce międzynarodowej*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, red. A. Dawidowicz, E. Maj, Lublin 2010.
- Dąbrowski P., *Narodowa Demokracja byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studium z zakresu myśli politycznej i działalności obozu narodowego na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1897–1918*, Kraków 2010.
- Dobrowolski R., *Akademicka młodzież obozu narodowego w Lublinie w latach 1919–1939*, Toruń 2006.
- Dwojnych A., *Endecja na Mazowszu Północnym a Kościół katolicki 1898–1939*, Kraków 2008.
- Giertych J., *Polski obóz narodowy*, Wydano nakł. aut., Londyn 1977.
- Hall A., *Dziedzictwo Narodowej Demokracji*, „Myśl Polska”, Londyn 1985.
- Jackowski S., *Roman Dmowski i jego droga do Niepodległości*, „Poldom”, Londyn 1980.
- Kawalec K., *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*, Warszawa 1989.
- Kawalec K., *Roman Dmowski*, Warszawa 1996.
- Kotowski A. S., *Narodowa Demokracja wobec nazizmu i Trzeciej Rzeszy*, Toruń 2006.
- Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, „Myśl Polska”, Londyn 1964.
- Kulak T., *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Biografia polityczna*, t. 1–2, Wrocław 1984.
- Lisiak H., *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006.
- Łukawski Z., *Kolo polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej*, Wrocław 1967.

- Maj E., *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928*, Lublin 2002.
- Marczewski J., *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*, Warszawa 1967.
- Miodowski A., *Konflikt pomiędzy liberalnymi, a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej*, „*Studia Podlaskie*” 2006, t. XVI.
- Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego” 1895–1905*, wybór, wstęp i oprac. B. Toruńczyk, Warszawa 1981.
- Orzechowski M., *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku (do 1918 roku)*, Wrocław 1965.
- Polacy w austriackim parlamencie*, red. W. S. Kucharski, Lublin 1997.
- Protokoły posiedzeń Koła Polskiego w Berlinie*, oprac. i wstępem opatrzył Z. Grot, Poznań 1956.
- Radomski G., *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2001.
- Sobczak M., *Narodowa Demokracja wobec kwestii żydowskiej na ziemiach polskich przed I wojną światową*, Wrocław 2007.
- Środowiska inteligencji Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*, red. M. Dajnowicz, M. Matusiewicz, K. Skłodowski, Suwałki–Białystok 2007.
- Świercz P., *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1999.
- Tyszkiewicz A., *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*, Kraków 2004.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja na Pomorzu w latach 1920–1939*, Gdańsk 1964.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja w walce o władzę i „rząd dusz” w latach 1926–1939*, Wrocław 1980.
- Wapiński R., *Roman Dmowski*, Lublin 1988.
- Wasiutyński W., *Rozważania o nacjonalizmie*, Gdańsk 1981.
- Wątor A., *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2002.
- Wierchosławski Sz., *Elity polskiego ruchu narodowego w Poznańskim i w Prusach Zachodnich w latach 1850–1914*, Toruń 1992.
- Wolsza T., *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*, Warszawa 1992.
- Zaleska I., *Kościół a Narodowa Demokracja w Królestwie Polskim do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 2014.